(इंग्रजी टंकलिखित न्यायनिर्णयाचे मराठी भाषांतर)

[२०२३] ३ एस.सी.आर. १८४

अश्विनी कुमार उपाध्याय

वि.

भारत संघराज्य आणि इतर

(रिट याचिका (दिवाणी) क्रमांक १९० / २०२३)

फेब्रुवारी २७, २०२३

[के. एम. जोसेफ आणि बी. व्ही. नागरत्ना, न्या. न्या.]

भारतीय राज्यघटना – अनुच्छेद ३२, १४ -निर्देश देण्याची मागणी करणारी याचिका -

परकीय क्रूर आक्रमणानंतर बदललेली 'प्राचीन ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, धार्मिक स्थळां'ची मूळ नावे शोधण्यासाठी 'नामांतर आयोग' स्थापन करण्याचे गृह मंत्रालयाला निर्देश, प्राचीन ऐतिहासिक ए एस आय कडे संशोधन करणे आणि त्यांची प्रारंभिक नावे प्रकाशित करणे; केंद्र आणि राज्य

सरकारांनी त्यांच्या वेबसाइट्स आणि नोंदी अद्ययावत कराव्यात – असा निर्णय देण्यात आला कि : धर्मनिरपेक्षता हा राज्यघटलनेच्या मूलभूत रचनेचा एक पैलू म्हणून स्वीकारला गेला आहे – भारत हे एक धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र आहे जे राज्यघटनेत नमूद केल्याप्रमाणे सर्व घटकांना मूलभूत अधिकार सुरक्षित करण्यासाठी कटिबद्ध आहे. - भारताचा कारभार हा कायद्याचे राज्य, धर्मनिरपेक्षता यांना

अनुसरून असावा, संविधानातील अनुच्छेद १४ मध्ये नमूद असल्या प्रमाणे राज्याच्या कृतीत समानता आणि निष्पक्षता या दोन्हीची हमी दिलेले आहे. - कलम 32 अन्वये सर्वांच्या मूलभूत हक्कांचे संरक्षक म्हणून कार्य करणाऱ्या या न्यायालयाने केलेली मागणी मान्य केलेली नाही.

रिट याचिका फेटाळत न्यायालयाने असा निर्णय दिला कि :

१.१ धर्मनिरपेक्षता हा राज्यघटनेच्या मूलभूत रचनेचा, एक पैलू म्हणून स्वीकारला गेला आहे एखाद्या देशाचे वर्तमान आणि भविष्य यासंदर्भात देश भूतकाळाचा कैदी राहू शकत नाही. भारताने कायद्याचे राज्य, धर्मनिरपेक्षता, संविधानवाद यांचे पालन केले पाहिजे ज्याचे कलम १४ राज्याच्या कृतीत समानता आणि निष्पक्षता या दोन्हीची हमी म्हणून उभे आहे. प्रस्थापितांनी भारताला एक प्रजासत्ताक मानले जे केवळ निर्वाचित राष्ट्रपती असलेल्या राज्यव्यवस्थेशी जोडले जाणार नाही जो पारंपारिक समज आहे. पण लोकशाही असल्याने सर्व घटकांना हक्क, अधिकार आहेत आणि त्याचा विकास होणे महत्त्वाचे आहे. घटनेच्या भाग ४ मध्ये मार्गदर्शक तत्त्वे, नमूद केलेली आहेत आणि घटनेच्या भाग ३ मध्ये दिलेले मूलभूत अधिकार लक्षात घेता हि राज्याच्या रथाची दोन चाके, असे वर्णन केले आहे आणि जे राष्ट्राच्या सुरळीत प्रगतीसाठी अपरिहार्य आहेत समाजातील सर्व घटकांना गठीत करणारी कृती व्हायला हवी. [परिच्छेद ५, ९ आणि १०] [१८८-ब; १९३-ए-सी]

१.२ कोणत्याही राष्ट्राचा इतिहास एखाद्या राष्ट्राच्या भावी पिढ्यांना इतका त्रास देऊ शकत नाही

की पुढच्या पिढ्या भूतकाळाच्या कैदी बनतील. बंधुत्वाचे सोनेरी तत्त्व जे पुन्हा प्रस्तावनेत समाविष्ट केलेले आहे आणि ते सर्वात महत्वाचे आहे आणि सर्वाना ते सतत आठवण करून देणारे आहे, प्रस्तावनेत त्याचे स्थान योग्यरित्या आढळते. केवळ विविध घटकांमधील सामंजस्यामुळे राष्ट्राच्या व्यापक भल्यासाठी एकत्र येऊन राष्ट्रीयत्वाची खरी संकल्पना रुजेल आणि शेवटी एक सार्वभौम सत्ता प्रस्थापित होईल. आपण हे लक्षात ठेवले पाहिजे की न्यायालयांना राज्याच्या इतर भागांप्रमाणे, भारत हे राज्यघटनेतील सर्व घटकांना मूलभूत हक्क मिळवून देण्यासाठी कटिबद्ध असलेले धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र आहे, ह्या उदात्त भावनेने मार्गदर्शन मिळायला हवे. त्यामुळे भारतीय राज्यघटनेच्या कलम ३२ अन्वये सर्वांच्या मूलभूत हक्कांचे संरक्षक म्हणून काम करणाऱ्या या न्यायालयाने मागितलेला दिलासा किंवा अनुतोष देऊ नये असे आमचे मत आहे आणि ज्या मूल्यांचा न्यायालयाने आपल्या मनात सर्वांत जास्त आदर बाळगला पाहिजे ती मूल्ये लक्षात घेता -घटनेची प्रस्तावना आपल्याला याबाबत योग्य वाट दाखवते.

[पारस ११, १२] [193-डी-एफ]

परमपूज्य केशवानंद भारती श्रीपादगलवरू वि. केरळ राज्य आणि इतर (१९७३) ४ एस सी सी २२५ : [१९७३] 0 पु. एस सी आर १; एस.आर. बोम्मई व इतर वि.भारतीय संघराज्य आणि इतर (१९९४) ३ एस सी सी १ : [१९९४] २ एस सी आर ६४४ - पाठपुरावा केला.

कर्नाटक राज्य विरुद्ध प्रवीण भाई थोगडिया (डॉ.)

(२००४) ४ एस सी सी ६८४ : [२००४] ३ एस सी आर ६५२; एम.पी.

गोपालकृष्णन नायर वि. केरळ राज्य (२००५) ११ एस सी सी

45 : [2005] 3 एस सी आर **712 -** यावर अवलंबून आहे**.**

केस लॉ संदर्भ

[1973] पु. एस सी आर १	अनुसरून	परी. ५
[१९९४] २ एस सी आर ६४४	अनुसरून	परी. ५
[२००४] ३ एस सी आर ६५२	भिस्त ठेवली	परी. ६
[2005] 3 एस सी आर 712	भिस्त ठेवली	परी. 7

दिवाणी मूळ अधिकार क्षेत्र : रिट याचिका (दिवाणी) क्र.१९० / २०२३

(भारतीय राज्यघटनेच्या कलम ३२ अन्वये)

अश्विनी कुमार दुबे, याचिकाकर्त्याचे वकील

अश्विनी कुमार उपाध्याय, याचिकाकर्ते - स्वतः

न्यायालयाचा निर्णय मा. के. एम. जोसेफ, न्या. यांनी दिला.

१. याचिकाकर्त्याने मागितलेले दिलासा खालीलप्रमाणे आहेत.

(अ) राज्यघटनेच्या कलम २१, २५ आणि २९ अन्वये दिलेले सार्वभौमत्व अबाधित ठेवण्यासाठी आणि 'प्रतिष्ठेचा अधिकार, धर्माचा अधिकार आणि संस्कृतीचा अधिकार' सुरक्षित ठेवण्यासाठी रानटी परदेशी आक्रमकांच्या नावे असलेल्या 'प्राचीन ऐतिहासिक सांस्कृतिक धार्मिक स्थळांची'

मूळ नावे शोधण्यासाठी गृह मंत्रालयाला "नामांतरण आयोग" स्थापन करण्याचे निर्देश देणे;

ब) पर्यायाने, भारतीय पुरातत्व सर्वेक्षण विभागाला प्राचीन ऐतिहासिक सांस्कृतिक धार्मिक स्थळांची प्राथमिक नावे, संशोधन करून, प्रकाशित करण्याचे निर्देश द्यावेत, ज्यांना रानटी परदेशी आक्रमकांनी नावे दिली होती, जेणेकरून राज्यघटनेच्या कलम १९ द्वारे 'माहितीच्या अधिकारा'द्वारे त्याची हमी दिली आहे.

क. केंद्र आणि राज्य सरकारांना त्यांच्या वेबसाइट्स आणि अभिलेख अद्ययावत करण्याचे निर्देश देण्यात यावेत आणि रानटी परदेशी आक्रमणकर्त्यांच्या नावावर असलेल्या प्राचीन ऐतिहासिक सांस्कृतिक धार्मिक स्थळांच्या मूळ नावांचा उल्लेख कराव

२. श्री अश्विनी कुमार उपाध्याय, याचिकाकर्ते व्यक्तीशः हजर राहून त्यांनी स्वतःची बाजू मांडली ते आम्ही ऐकले आहे.

3. थोडक्यात, याचिकाकर्त्याचे प्रकरण खालीलप्रमाणे असल्याचे दिसते:

देश स्वातंत्र्याचा ७५ वा वर्धापन दिन साजरा करत आहे पण अनेक प्राचीन, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, धार्मिक स्थळांना 'पाशवी परकीय आक्रमक ', त्यांचे सेवक, कुटुंबीय यांची नावे आहेत. त्यांनी विविध उदाहरणे दिली आहेत. ते भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २१ मधील

प्रतिष्ठेच्या अधिकाराचे आवाहन करतात . त्यांनी पुढे असे सादर केले की त्यांचा संस्कृतीचा मूलभूत अधिकार आहे जो अनुच्छेद १९ आणि २९ मध्ये संरक्षित आहे. पुन्हा, तो कलम २५ चा संदर्भ त्याच्या धर्माच्या अधिकाराचा स्त्रोत म्हणून घेतो आणि जाणून घेण्याच्या त्याच्या मूलभूत अधिकाराच्या संदर्भात, तो कलम १९ (१)(अ) वर झुकतो. 'क्रूर आक्रमकांच्या' नावाचा सातत्याने वापर करून 'सार्वभौमत्वा'शी तडजोड केली जात आहे, ही संकल्पनाही त्यांनी मांडली आहे.

४. याचिकाकर्ते खरे तर कायद्याच्या खालील प्रश्नांकडे आमचे लक्ष वेधतात.

१. प्राचीन ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, धार्मिक स्थळांची नावे क्रूर आक्रमकांच्या नावाने चालू ठेवणे हे सार्वभौमत्वाच्या विरोधात आहे का?

२. राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २१ अन्वये दिलेला प्रतिष्ठेचा अधिकार मिळवण्यासाठी प्राचीन ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, धार्मिक स्थळांची नावे त्यांच्या मूळ नावात पुनर्संचयित करणे, केंद्र आणि राज्यांना बंधनकारक आहे का?

३. परकीय राजवटीत बदललेल्या प्राचीन ऐतिहासिक सांस्कृतिक धार्मिक स्थळांची नावे पूर्ववत करण्याचा दावा करण्यात आलेला दिलासा, भारतीय राज्यघटनेच्या प्रास्ताविकेत साध्य करण्याचा प्रयत्न केलेला प्रशंसनीय उद्देश राष्ट्राच्या एकता आणि अखंडतेशी संबंधित आहे का?

४. धर्माचे पालन, आचरण आणि प्रसार करण्याचा अधिकार धार्मिक स्थळांच्या नावांशी घनिष्ठपणे जोडलेला आहे का आणि म्हणूनच परकीय राजवटीदरम्यान करण्यात आलेले बदल पुन्हा पूर्ववत केले पाहिजेत, जेणेकरून नागरिकांना मुक्तपणे धर्माचे पालन, आचरण आणि प्रसार करता येईल आणि त्याची हमी अनुच्छेद २५ मध्ये नमुद करण्यात आली आहे?

५. परकीय राजवटीत रामायण आणि महाभारत काळात प्रचलित असलेल्या ठिकाणांची नावे अनियंत्रितपणे आणि बेकायदेशीरपणे बदलण्यात आली होती ती , भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २९ अंतर्गत हमी दिलेल्या प्राचीन संस्कृतीचे संरक्षण करण्याच्या अधिकाराचे संरक्षण करण्यासाठी पूर्ववत केली जावी का?

६. प्राचीन ऐतिहासिक, सांस्कृतिक धार्मिक स्थळांच्या नावे पूर्ववत करणे हे कलम २१ अन्वये दिलेल्या अस्मितेच्या अधिकाराशी निगडित आहे का?

७. कलम १९ अन्वये दिलेल्या माहितीच्या अधिकारात प्राचीन ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, धार्मिक स्थळांची मूळ नावे जाणून घेण्याच्या अधिकाराचा समावेश आहे का?

५. राज्यघटनेच्या कलम ३२ अन्वये हे प्रकरण हाताळणारे न्यायालय असल्याने मूलभूत हक्कांच्या अंमलबजावणीचे काम न्यायालयाचे आहे, हे आपण लक्षात घेतले पाहिजे. प्रस्तावनेच्या दृष्टीने इंडिया म्हणजे 'भारत', हा धर्मनिरपेक्ष देश आहे. परमपूज्य केशवानंद भारती श्रीपादगलवरू वि. केरळ राज्य आणि इतर[1], "भारत हे एक धर्मनिरपेक्ष राज्य आहे

1(१९७३) ४ एस सी सी २२५

ज्यात कोणताही धर्म राज्यासाठीचा नाही" असे मत व्यक्त केले गेले होते (परिच्छेद ४८७ पहा). राज्यघटनेची धर्मनिरपेक्ष आणि संघराज्यात्मक रचना घटनेच्या मूलभूत रचनेमध्ये आढळते (परिच्छेद५८२ पहा). एस. आर. बोम्मई आणि इतर विरुद्ध भारतीय संघराज्य आणि इतर[2] या खटल्यात नऊ विद्वान न्यायमूर्तींच्या खंडपीठाने धर्मनिरपेक्षता मान्य केली आहे आणि तो राज्यघटनेच्या मूलभूत रचनेचा एक पैलू आहे. यामध्ये या न्यायालयाने इतर गोष्टींबरोबरच पुढीलप्रमाणे घोषित केले:

> “१४४....अशा परिस्थितीत, संविधानाच्या मूलभूत रचनेचा भाग असलेल्या आणि संविधानाचा आत्मा असलेल्या धर्मनिरपेक्षतेच्या उद्दिष्टाचे पालन करण्यासाठी उक्त पक्षाने स्थापन केलेल्या मंत्रालयांवर विश्वास ठेवता येत नाही.
>
> १४५. या वादांमुळे आपल्याला आपल्या संविधानाने स्वीकारलेल्या धर्मनिरपेक्षतेच्या संकल्पनेवर चर्चा करण्यासाठी अपरिहार्यपणे आमंत्रित केले जाते. आपली राज्यघटना खाजगी किंवा सार्वजनिकरित्या कोणत्याही धर्माचे पालन करण्यास मनाई करत नाही. राज्यघटनेच्या प्रस्तावनेद्वारे, या देशातील जनतेने या देशाची स्थापना करण्याचा, इतरांसह, धर्मनिरपेक्ष प्रजासत्ताक बनविण्याचा आणि तेथील सर्व नागरिकांना (i), सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय न्याय (ii) विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा आणि उपासना यांचे स्वातंत्र्य; (iii) स्थिती आणि संधीची समानता; आणि (iv) व्यक्तीच्या सन्मानाची आणि राष्ट्राची एकता आणि

2(१९९४) ३ एस सी सी १

अखंडता याची खात्री देणाऱ्या सर्व बंधुत्वाचा प्रचार करणे, हा सर्वच संकल्प केला आहे; संविधानाचे कलम २५ सर्व व्यक्तींना विवेकाचे समान स्वातंत्र्य आणि सार्वजनिक सुव्यवस्था, नैतिकता आणि आरोग्य यांच्या अधीन राहून मुक्तपणे धर्माचा स्वीकार, आचरण आणि प्रचार करण्याचा अधिकार आणि इतर मूलभूत अधिकारांच्या अधीन राहून कोणताही कायदा किंवा नियमन करण्याच्या राज्याच्या अधिकाराची, ते हमी देते. धार्मिक प्रथेशी संबंधित कोणत्याही आर्थिक, राजकीय किंवा इतर धर्मनिरपेक्ष क्रियाकलापांचे नियमन किंवा प्रतिबंध करणारा कोणताही कायदा करण्याचा राज्याला अधिकार आहे.

कलम २६ प्रत्येक धार्मिक संप्रदायाला किंवा त्यातील कोणत्याही कलमाला (अ) धार्मिक आणि धर्मादाय हेतूंसाठी संस्था स्थापन करण्याचा आणि देखभाल करण्याचा, (ब) धर्माच्या बाबतीत स्वतःचे व्यवहार व्यवस्थापित करण्याचा, (क) जंगम आणि स्थावर मालमत्तेची मालकी आणि संपादन करण्याचा आणि (ड) कायद्यानुसार अशा मालमत्तेचे प्रशासन करण्याचा अधिकार देतो. कलम २९ नागरिकांच्या प्रत्येक घटकाला त्याच्या वेगळ्या संस्कृतीची हमी देते. कलम ३० नुसार धर्माच्या आधारे सर्व अल्पसंख्याकांना त्यांच्या आवडीच्या शैक्षणिक संस्था स्थापन करण्याचा आणि त्यांचे प्रशासन करण्याचा अधिकार असेल. धार्मिक अल्पसंख्याकांनी चालविलेल्या शैक्षणिक संस्थेला मदत देताना राज्याला कोणताही

भेदभाव करण्यास मनाई करण्यात आली आहे. कलम १४, १५ आणि १६ अन्वये राज्यघटनेने कोणत्याही नागरिकाशी त्याच्या धर्माच्या आधारावर भेदभाव करण्यास मनाई केली आहे आणि कायद्याचे समान संरक्षण आणि सार्वजनिक रोजगाराच्या समान संधीची हमी दिली आहे. कलम ४४ नुसार राज्याला समान नागरी कायदा लागू करण्यासाठी प्रयत्न करण्याचे आदेश देण्यात आले आहेत. अनुच्छेद ५१-अ भारतातील प्रत्येक नागरिकाची पुढील कर्तव्ये आहेत , (अ) राज्यघटनेचे पालन करणे आणि त्याचे आदर्श आणि संस्थांचा आदर करणे, (ब) धार्मिक आणि विभागीय विविधतेच्या पलीकडे जाऊन भारतातील सर्व लोकांमध्ये सौहार्द आणि समान बंधुत्वाची भावना वाढविणे, (क) आपल्या संमिश्र संस्कृतीच्या समृद्ध वारशाचे मूल्य आणि जतन करणे, (ड) वैज्ञानिक दृष्टिकोन, मानवतावाद आणि चौकस व सुधारणेची भावना विकसित करणे; आणि (ई) सार्वजनिक मालमत्तेचे रक्षण करणे आणि हिंसेचा त्याग करणे.

१४८. आपल्या राज्यघटनेतील धर्मनिरपेक्षतेवरील वरील चर्चेतून एक गोष्ट ठळकपणे समोर येते ती म्हणजे धर्म, धार्मिक संप्रदाय आणि संप्रदाय यांच्याविषयी राज्याचा दृष्टिकोन काहीही असला तरी धर्माच्या कोणत्याही धर्मनिरपेक्ष कार्यात धर्म मिसळता येत नाही. किंबहुना धर्मनिरपेक्ष कारवायांमध्ये धर्माचे अतिक्रमण करण्यास सक्त मनाई आहे. राज्यघटनेतील ज्या तरतुदींचा आपण वर उल्लेख केला आहे, त्यावरून हे स्पष्ट होते. राज्याची धर्म किंवा धर्मांविषयीची

सहिष्णुता त्याला धार्मिक किंवा ईश्वरशासित राज्य बनवत नाही. जेव्हा राज्य नागरिकांना त्यांच्या धर्माचे आचरण करण्याची परवानगी देते, तेव्हा ते स्पष्टपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे त्यांना राज्याच्या अधार्मिक आणि धर्मनिरपेक्ष क्रियाकलापांमध्ये धर्म घुसडण्याची परवानगी देत नाही.धर्माचे स्वातंत्र्य आणि सहिष्णुता ही धर्मनिरपेक्ष जीवनापेक्षा वेगळे आध्यात्मिक जीवन जगण्यास परवानगी देण्याच्या मर्यादेपर्यंतच आहे मात्र त्यापुढील भाग राज्याच्या कामकाजाच्या विशेष कार्यक्षेत्रात येतो. लोकप्रतिनिधित्व कायदा १९५१ च्या कलम १२३ च्या उपकलम (३) वरूनही हे स्पष्ट होते, ज्यात उमेदवार किंवा त्याचा एजंट किंवा इतर कोणत्याही व्यक्तीने उमेदवार किंवा त्याच्या निवडणूक एजंटच्या संमतीने कोणत्याही व्यक्तीला त्याच्या धर्माच्या आधारावर मतदान करण्याचे किंवा मतदान करण्यापासून परावृत्त करण्याचे आवाहन करण्यास मनाई केली आहे. याच कलमाच्या उपकलम (३-अ) नुसार उमेदवार किंवा त्याचा एजंट किंवा अन्य कोणत्याही व्यक्तीने त्या उमेदवाराच्या निवडीच्या संभाव्यतेसाठी किंवा निवडणुकीवर प्रतिकूल परिणाम करण्यासाठी उमेदवार किंवा त्याच्या निवडणूक एजंटच्या संमतीने भारतातील नागरिकांच्या विविध वर्गांमध्ये धर्म, वंश, जात, समुदाय किंवा भाषेच्या आधारावर शत्रुत्व आणि द्वेषाच्या भावना वाढविण्याचा प्रयत्न करण्यास मनाई केली उपकलम (३) व (३-अ) मधील तरतुदींचे उल्लंघन करणे हे या कलमाच्या अर्थांतर्गत भ्रष्ट आचरण मानले जाते.

197. मूलतत्त्ववादाचा उदय आणि राजकारणाचे सांप्रदायिकीकरण हे धर्मनिरपेक्षता विरोधी आहे. ते फुटीरतावादी आणि विभाजनवादी शक्तींना प्रोत्साहन देतात आणि राष्ट्रीय विघटनाचे प्रजनन

केंद्र बनतात आणि संसदीय लोकशाही व्यवस्था आणि राज्यघटनेला अपयशी ठरतात. न्यायालयीन प्रक्रियेने आपला स्वतंत्र आणि निष्पक्ष मतदानाचा वापर करण्यासाठी कोणत्याही भ्रष्ट प्रथेपासून प्रभावित न होता निवडणूक प्रक्रियेत नागरिकांचा सक्रिय सहभाग वाढविला पाहिजे. योग्य परिप्रेक्ष्यात योग्य व्याख्या करणे हे लोकशाहीच्या रक्षणासाठी असेल आणि संभाव्य संघर्षाच्या तोंडावरही लोकशाही प्रक्रिया समान पातळीवर टिकवून ठेवणे, राजकीय पक्षांना उत्तरदायित्वाच्या घटनात्मक निकषांच्या कक्षेत आणण्यासाठी आणि घटनेचे पालन करण्यासाठी राज्यघटनेचा अर्थ लावणे हे न्यायालयाचे कर्तव्य आहे, त्यांच्या काटेकोर पालनासाठी कायदे आहेत.

304. . सामाजिक न्याय, श्रद्धा, किंवा उपासनेचे स्वातंत्र्य आणि दर्जा आणि संधीची समानता ही घटनात्मक आश्वासने जोपर्यंत राज्य एखाद्या व्यक्तीशी व्यवहार करताना त्याचा धर्म, श्रद्धा आणि विश्वास पूर्णपणे विचारात घेत नाही, तोपर्यंत त्याची प्राप्ती कशी होईल? त्यामुळे धर्मनिरपेक्षता ही धार्मिक सहिष्णुतेच्या निष्क्रिय वृत्तीपेक्षा अधिक आहे. सर्वधर्मियांना समान वागणूक देण्याची ही सकारात्मक संकल्पना आहे. या वृत्तीचे वर्णन काहीजण धर्माप्रती तटस्थतेची किंवा परोपकारी तटस्थतेची वृत्ती म्हणून करतात. पाश्चिमात्य उदारमतवादी विचारसरणीने विकसित केलेली ही संकल्पना असू शकते किंवा काहींच्या म्हणण्याप्रमाणे ती भारतीय जनतेशी कायम ची श्रद्धा असू शकते. ते महत्वाचे नाही. केशवानंद भारती [केशवानंद भारती विरुद्ध केरळ राज्य, (१९७३) ४ एस सी सी २२५ : १९७३ सुप एस सी आर १] आणि इंदिरा एन. गांधी विरुद्ध राज नारायण

[१९७५ सुप एस सी सी १ : (१९७६) २ एस सी आर ३४७] मध्ये पुष्टी केल्याप्रमाणे हे घटनात्मक ध्येय आणि राज्यघटनेचे मूलभूत वैशिष्ट्य आहे. या घटनात्मक धोरणाशी विसंगत असे कोणतेही पाऊल सरळ शब्दात घटनाबाह्य आहे.... (भर दिला आहे)

6. कर्नाटक राज्य विरुद्ध प्रवीण भाई थोगडिया (डॉ .)[3]मध्ये या न्यायालयाने घोषित केले:

"9. आपला देश समृद्ध वारसा असलेला जगातील सर्वात विषम समाज आहे आणि आपली राज्यघटना समाजवाद, धर्मनिरपेक्षता आणि राष्ट्राच्या अखंडतेच्या उच्च विचारांसाठी वचनबद्ध आहे. सर्वज्ञात आहे की, या उपखंडात अनेक जाती एकत्र आल्या आहेत आणि त्यांनी आपापल्या संस्कृती, भाषा, धर्म आणि चालीरीती आपल्याबरोबर नेल्या आहेत ज्यामुळे उदात्त आणि आदर्श जीवनपद्धतीला - "विविधतेत एकता" ला सकारात्मक मान्यता मिळते. या वैविध्यांमुळे सुरुवातीच्या काळात समस्या निर्माण झाल्या असल्या, तरी त्या बहुधा मानवी दृष्टिकोन आणि मतभेदांच्या सामंजस्याच्या आधारे, उपयुक्त आणि शांततेने सोडविल्या जात असत.अशाप्रकारे धर्मनिरपेक्षता हा मूलभूत कायद्याचा एक भाग आणि देशाच्या

3((2004) 4 SCC 684

राजकीय व्यवस्थेच्या मूलभूत रचनेचा अविभाज्य भाग मानला जाऊ लागला आहे. एस. आर. बोम्मई वि. भारतीय संघराज्य [(१९९४) ३ एस सी सी १] मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे भारतातील सर्व व्यक्तींना धार्मिक स्वातंत्र्य देण्यात आले आहे. त्यामुळे राज्याच्या दृष्टिकोनातून एखाद्या विशिष्ट व्यक्तीच्या धर्माला, श्रद्धेला किंवाव विश्वास याना स्थान नाही आणि वैयक्तिक नागरिकावर ते लादण्यासही वाव नाही. दुर्दैवाने, अलीकडे सर्व प्रकारच्या धार्मिक मूलतत्त्ववादाला खतपाणी घालणारे स्वार्थी लोक धार्मिक प्राधान्यक्रमांच्या काही विशिष्ट विचित्र कल्पनांद्वारे राज्याच्या घटनात्मक यंत्रणांवर प्रचंड ताण आणण्याचा प्रयत्न करीत आहेत, स्वतःच्या स्वार्थी उद्दिष्टांना चालना देण्यासाठी, त्यातून निर्माण होणाऱ्या वैमनस्याची पर्वा न करता आणि पूर्वीच्या काळातील कणखर उत्साही ऋषितुल्य यक्तींनी अनेक अडचणींवर मात करून आणि प्रशंसनीय निर्धाराने साध्य केलेल्या राष्ट्रीय एकात्मतेला कमकुवत करण्याचा ते प्रयत्न करीत आहे . राज्याच्या धर्मनिरपेक्ष कारवायांमध्ये धर्माची सांगड घालता येत नाही आणि कोणत्याही प्रकारच्या मूलतत्त्ववादाला राजकीय तत्त्वज्ञानाचा आव आणून समाजाच्या व्यापक हिताला आणि कल्याणकारी राज्याच्या मूलभूत गरजेला बाधा पोहोचविण्याची परवानगी देता येत नाही. आध्यात्मिक मूल्यांशिवाय धर्म धोकादायक देखील असू शकतो आणि सर्वत्र अराजकता आणू शकतो. त्यामुळे जर एखादी व्यक्ती किंवा व्यक्ती समूह, आपल्या कृतीतून किंवा चिथावणीखोर

आणि प्रक्षोभक भाषणाद्वारे परस्पर द्वेषाची बीजे पेरण्याचा प्रयत्न करत असेल आणि त्यांच्या प्रस्तावित कारवायांमुळे वैमनस्य निर्माण होऊन समतोल बिघडण्याची शक्यता असेल, आणि सार्वजनिक शांतता बिघडत असेल तर कठोर कारवाई करणे आणि त्याहीपेक्षा प्रतिबंधात्मक कारवाई करणे आवश्यक आहे. असे कोणतेही भाषण किंवा कृती ज्यामुळे जातीय सलोखा बिघडेल आणि त्यामुळे राज्यघटनेमधील उच्च मूल्यांचे उद्दिष्टच नष्ट होईल. जनतेचे कल्याण हे सर्व कायद्यांचे, राज्याच्या कृतीचे आणि सर्वांत महत्त्वाचे संविधानाचे अंतिम ध्येय आहे. त्यांचा एक, समान उद्देश आहे, तो म्हणजे संपूर्ण समाजाचे कल्याण आणि व्यापक हित जोपासणे आणि तो कोणत्याही व्यक्ती किंवा विशिष्ट गटाचे चिन्ह नव्हे. जातीय सलोखा, एकमेकांवरील प्रेम आणि कोणाचाही द्वेष नसणे हे सर्व असल्याशिवाय सामाजिक कल्याण साधू शकत नाही. धर्माचा गाभा हा आध्यात्मिक मूल्यांवर आधारित आहे ज्यामध्ये वेद, उपनिषदे आणि पुराणे मानवजातीला प्रगल्भ करतात आणि असा संदेश देतात कि "इतरांवर प्रेम करा, इतरांची सेवा करा, कधीही मदत करा, कधीही दुखवू नका" आणि "सर्वे जन सुखिनो भवन्तु". धर्माच्या नावाखाली इतरांवर हवी होण्याची वृत्ती , मग ती कुठलीही असो किंवा कोणाच्याही सांगण्यावरून असो ते घटनात्मक रचनेला छेद देईल आणि अराजकता निर्माण होईल आणि त्याचा मोठा फटका समाज आणि एकूणच मानवतेला बसेल, याचे अपरिहार्य दुष्परिणाम होऊ

शकतात. (भर दिला)

७. खासदार गोपालकृष्णन नायर विरुद्ध केरळ राज्य [4] मध्ये , या न्यायालयाने घोषित केले:

२०. हे आता व्यवस्थित प्रस्थापित झाले आहे:

(i) संविधानाने ईश्वरशासित राज्याची स्थापना करण्यास मनाई केली आहे.

(ii) राज्याला केवळ स्वत:चा कोणताही धर्म प्रस्थापित करण्यास मनाई नाही तर, कोणत्याही विशिष्ट धर्माशी, स्वत:ची ओळख पटवण्यास किंवा त्याला अनुकूल करण्यास सुद्धा त्याला मनाई आहे.

(iii) भारतीय संविधानांतर्गत धर्मनिरपेक्षतेचा अर्थ नास्तिक समाजाचे संविधान असा नाही तर त्याचा अर्थ केवळ सर्व धर्मांना समान दर्जा देणे असा आहे, त्यांच्यापैकी एकाच्या बाजूने झुकते माप व दुसऱ्याचा तिरस्कार असे नव्हे.

8. याचिकाकर्त्याने उपस्थित केलेले कायद्याचे प्रश्न उद्भवत नाहीत असे आमचे मत आहे.

9. देशाचे वर्तमान आणि भविष्य हे भूतकाळाचे कैदी राहू शकत नाही. भारताचे शासन कायद्याचे राज्य, धर्मनिरपेक्षता, घटनावाद यांच्याशी अनुरुप असणे आवश्यक आहे आणि कलम 14 राज्याच्या कृतीमध्ये समानता आणि निष्पक्षता या दोन्हीची हमी देते .

१०. संस्थापकांनी भारताला एक प्रजासत्ताक मानले जे केवळ निर्वाचित राष्ट्रपती असलेल्या

4(२००५) ११ एस सी सी ४५

राज्यव्यवस्थेशी जोडले जावे म्हणून नव्हे तर ती एक पारंपारिक समजूत आहे. पण लोकशाही असल्याने सर्व घटकांना हक्क मिळवून देणेही यात समाविष्ट आहे. देशाने प्रगती साधने गरजेचे आहे. भाग ४ मध्ये नमूद केलेली उदात्त उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी - जी मार्गदर्शक तत्त्वे आहेत, याबरोबरच राज्यघटनेच्या भाग ३ मध्ये दिलेले मूलभूत अधिकार लक्षात घेऊन, कि जी राज्याच्या रथाची दोन चाके आहेत, जे दोन्हीही, देशाच्या सुरळीत प्रगतीसाठी, अपरिहार्य आहेत, समाजातील सर्व घटकांना एकत्र बांधून ठेवणारी कृती असली पाहिजे.

११. कोणत्याही राष्ट्राचा इतिहास एखाद्या राष्ट्राच्या भावी पिढ्यांना एवढा त्रास देऊ शकत नाही की त्यानंतरच्या पिढ्या भूतकाळाचे कैदी बनतील. बंधुत्वाचे सुवर्ण तत्व जे पुन्हा प्रस्तावनेमध्ये समाविष्ट केले आहे आणि ते सर्वात जास्त महत्त्वाचे आहे आणि सर्वांना एक सतत स्मरण म्हणून प्रस्तावनेमध्ये योग्यरित्या त्याचे स्थान आहे. त्यातून राष्ट्राच्या व्यापक भल्यासाठी घटकांना एकत्र बांधून राष्ट्रीयत्वाची खरी संकल्पना रुजेल आणि शेवटी सार्वभौम लोकशाही प्रजासत्ताक स्थापन होईल. आपण हे लक्षात ठेवले पाहिजे की न्यायालयांना राज्याच्या इतर भागांप्रमाणे, भारत हे राज्यघटनेतील सर्व घटकांना मूलभूत हक्क मिळवून देण्यासाठी कटिबद्ध असलेले धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र आहे, ह्या उदात्त भावनेने मार्गदर्शन मिळायला हवे.

१२. त्यामुळे भारतीय राज्यघटनेच्या कलम ३२ अन्वये सर्वांच्या मूलभूत हक्कांचे संरक्षक म्हणून काम करणाऱ्या या न्यायालयाने मागितलेला दिलासा किंवा अनुतोष देऊ नये असे आमचे मत आहे आणि ज्या मूल्यांचा, न्यायालयाने आपल्या मनात सर्वांत जास्त आदर बाळगला पाहिजे ती

मूल्ये लक्षात घेता - घटनेची प्रस्तावना आपल्याला याबाबत योग्य वाट दाखवते.

१३. रिट याचिका फेटाळण्यात आली आहे.

x-x-x-x

<u>अस्वीकरण</u>

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

- - - - - - - - - - - - -